

J.Fr.Herbarti pedagoogiliste ideede levikust
Eestis.

Fr.Herbarti filosoofiliste ja pedagoogiliste ideede mõju võis Eestisse jõuda peamiselt Tartu Ülikooli ja siin töötanud õpetajate seminaride kaudu.

Tsaariaegses Tartu Ülikoolis ei õpetatud pedagoogikat erina, ei olnud ka profileerivat pedagoogika professuuri. Pedagoogikat õpetati siin niivõrd, kui seda peeti vajalikuks tulevastele gümnaasiumide ja teiste keskastme koolide õpetajatele. Seda tegid teiste erialade, nagu filosoofia, ajaloo ja ka keeleteaduse õppejõud. Nende hulgas, kes Tartu Ülikoolis möödunud sajandi keskel ja teisel poolel pedagoogikat õpetasid, on kõige silmapaistvam Fr.Herbarti õpilane Ludvig A.H.Strümpell (1812-1899). L.Strümpell oli 1833.a. lõpetanud Königsbergi Ülikooli Fr.Herbarti õpilasena ja töötas Tartu Ülikoolis filosoofia professorina 1845-1870.a. Ta pidas siin loenguid ka pedagoogika alal ning veendunud herbartlasena kuulutas muidugi Herberti filosoofilisi ja samuti pedagoogilisi vaateid. (vt.Tartu Ülikooli ajalugu II, Tallinn 1982, lk.154-157). Sel teel võisid need mingil määral ulatuda siinsetesse saksakeelsetesse õppeasutustesse.

Mi ole küll kuigi tõenäoline, et Herberti pedagoogilised vaated oleksid jõudnud Eestisse siinsete esimeste talurahvakooliõpetajate seminaride kaudu, s.o. Ataste (1837-1854) ja Jädivere (1845-1863) seminari kaudu rahvakooliõpetajateni. Nende seminaride õpetajate tase piirdus peamiselt vajaliku kirja- ja arvutusoskuse tasemega. Kuulda seminari (1854-1887) õpetajate ettevalmistus oli küll parem, kuid ei küündinud ilmselt need ideed ka siia külakoolmeistrite ettevalmistust sisustama.

Herbarti pedagoogiliste ideede Eestisse tuleku ühe võimaliku

PEDAGOOGIKA
ARHIIVMUUSEUM
FOND K42354-1

esimese kanalina tuleb arvesse Tartus 1873.aastal asutatud Vallakoolmeistrite seminar, mille direktor Friedrich Hollmann (1833-1900), hariduselt ja tegevusalalt pastor, käis enne selle ametikohale asumist Preisimaal, Königsbergis selleks ettevalmistust saamas. Hiljem käisid seal end täiendamas ka sama seminari õppejõud Juhan Kurrik ja Peeter Org. Aga Königsbergi ülikoolis oli aastatel 1809-1841 töötanud professorina Fr.Herbert ja asutanud seal õpetajate seminari koos harjutuskooliga. Ilmselt neis asutustes saidki Tartu vallakooliõpetajate seminari direktor ja õpetajad täiendavat koolitust oma uues ametis. Õpetaja P.Org tegi juulis 1889 pikema reisi Saksamaale, sealhulgas Preisimaale ja ulatus ka Sveitsisse, tutvumaks sealsete rahvakoolide ja õpetajate seminaridega. Seal võis ta kohtuda ka Herberti pedagoogiliste ideedega praktikas. Selle reisi kohta tegi ta Tartus koolmeistrite kokkutulekul seminaris ettekande, kuid seminari poolt väljaantavas kogumikus "Kõned laste kasvatamisest ja õpetamisest" (1883-1886), kus avaldati kokkuvõtteid koolmeistrite kokkutulekutel peetud ettekannetest ja kus ilmus ka P.Oru ettekande kokkuvõte ("Kõned...", III anne, lk.67), ei ole midagi mainitud Fr.Herbertist ega tema tunniastmete kohta.

Mis puutub Valga saksakeelse kihelkonnakooliõpetajate seminari (1849-1887), siis selle direktor Janis Gimze (1814-1881) sai ettevalmistuse Saksamaal Weissenfeldi seminaris ja Berliinis A.Diesterwegi juhitud õpetajate seminaris. Valga seminaris anti pedagoogilist ettevalmistust põhiliselt Diesterwegi vaimus; Herberti ideede mõju ei ole siin märgata.

Tartu venekeelses õpetajate seminaris (1878-1918) valitses veneustamise vaim ja siin orienteeruti vene autoriteetide järgi.

Puudub ülevaade, kuivõrd Fr.Herberti pedagoogilistest ideedest

juhinduti saksakeelses Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminaris (1828-1839) ja üldse saksa õppekeellega koolides. Ilmselt juhinduti siin rohkem K.Bormanni raamatust "Schulkunde".

1860-ndatel aastatel oli siinsete koolmeistrite seminaride juhtidel kasutada K.Bormanni, Berliini kooliõuniku paljudes kordustrükkides levinud "Schulkunde für evangelische Volksschullehrer", mis oli teatavasti kohandatud Preisi haridusala põhidokumendile "Regulativ..." (1854). Selle raamatu autor peab oma eessõnas mainimisväärseks ainult kolme pedagoogi nime nimelt H.Francke, J.J.Rousseau ja J.H.Pestalozzi nime; Fr.Herbertit ei mainita. Selle raamatu eskujul ilmus 1873.aastal kaks eestikeelset raamatut, mis jagasid õpetusi koolist, koolmeistrite tööst, laste õpetamise ja kasvatamise kohta koolis (W.A.Hansen: Kooli-teadus; W.Normann: Õppetuse kolipiddamisest ning laste kasvatamisest), mis olid mõeldud külakoolmeistritele, viimane ka lastevanematele. Need raamatud olid samuti kantud preisiliku koolikorra vaimust, nagu nende eskuju "Schulkunde". Muidugi valitses siin õpetuse ja kasvatuse ühtsuse range nõue, nimelt usudogmade ja riigitrunduse vaimus. Sellel aga ei ole otsest seost Herberti kasvatava õpetuse kontseptsiooniga ega tema eetiliste ideedega.

Uue sajandi hakul, kui unesti elavnes eesti rahvuslik liikumine ja arenes võitlus emakeelse kooli eest, hakatakse siin rõhutama ka õpetuse ja kasvatuse ühtsuse nõuet, kusjuures nüüd peetakse silmas eriti lugupidamise ja armastuse kasvatamist isamaa ja emakeele vastu.

Nii kerkib õpetuse ja kasvatuse tiheda ühendamise nõue ühel või teisel viisil konkreetsetes ajaloolises olukorras esile, ja

seda ei saa alati seostada tuntud pedagoogika klassiku ideede mõjuga.

Vabadussõja (1918-1920) tulemusel iseseisvanud Eesti Vabariigi koolikorraldustöö ja kogu pedagoogiline mõte vajas põhjalikku muutmist. Tsaari-Venemaast jäänud pärandus ei rahuldanud kedagi. Eesknu otsiti kõigepealt Lääne reformpedagoogilistest vooludest. Õpetajaid ettevalmistavates õppeasutustes ja kursustel jätkati midugi pedagoogika klassika, s.h. Saksa pedagoogide ideede tundmaõppimist ja ka hindamist õppe- ja kasvatustöös. Kuid tolleaegses pedagoogilises kirjanduses ja ajakirjanduses keerles arutlus ikkagi peamiselt moodsatte kooliühenduslike voolude ümber ja nende kohendamise ja kasutamise ümber Eesti oludes. Seejuures ei hüljatud lihtsalt Herbartilt, Diesterwegilt ja teistelt pärinevaid pedagoogilisi põhitõdesid. Neid käsitleti ikkagi ühel või teisel määral pedagoogika ajaloo ja didaktika kursustes Tartu Ülikoolis, Ülikooli juures olevas didaktilis-metoodilises seminaris, õpetajate seminarides ja pedagoogiainides (õpetajate institutides).

Iseseisva Eesti Vabariigi algaastal juba loodi Tartu Ülikoolis filosoofia teaduskonnas iseseisev pedagoogika professor. Professori kohale kutsuti teoloog Peeter Põld (1878-1930), kes töötas sellel kohal 1920-1930).a. P. Põld ei omanud küll akadeemilist ettevalmistust pedagoogikas, kuid tal olid rikkalikud praktilised koolitöö kogemused. Ta oli käinud end Berliinis, Jenas ja Zürichis nimekate Saksa ja Sveitsi pedagoogide juures täiendamas ja stažeerimas. Oma pedagoogiliste vaadete poolest seisis Põld herbertluse ja reformpedagoogika vahepeal. Tema poolt juhitud seminarides

ja samuti eksamitel on ta nõudnud Herbarti tööde tundmist kõrvuti Kerschensteineri jt. töödega. Oma postuumselt ilmunud töös "Üldine kasvatusõpetus (1932)", mis kujutab endast tema ülikooliloengute kokkuvõtteid, kinnitab ta, et kasvatus ja õpetus on lahutamatud. Ta viitab seejuures Herbartile ja tsiteerib teda, ilmse poolahoiuga: "Und ich gestehe hier, keinen Begriff von Erziehung ohne Unterricht zu haben; sowie ich rückwärts... keinen Unterricht anerkenne, der nicht erzieht" (H.: Allgemeine Pädagogik", S.12; Pöld: "Üldine kasvatusõpetus", lk.51). Aga A.Pöld märgib siinjuures, et Herbart asetab liiga suurt rõhku intellekti arendamisele, usub liialt selle mõjusse, ei hinda vajalikult tahte ja tundmuste kasvatamist. Aga P.Pöld kinnitab, et siiski jääb kehtima Herbarti püstitatud nõue, et õpetus peab kasvatama, harima. Kuid inimese juures ei ole tähtis mitte ainult intellekt ja mõistus, vaid olulised on ka tahe, tundmused. Kool ei või jääda ainult intellektuaalse hariduse juurde. Pöld astub välja võimaliku intellektuaalse hüpertrofia, ühekülgsuse vastu, milline oht võib tuleneda Herbarti kasvatava õpetuse käsitusest. P.Pöld kinnitab, et kui inimesel pündub tahe oma mõtteid teostada, kui pünduvad tundmused, siis pündub tal ühendus elava eluga. Seda asjaolu peab ta eriti tähtsaks eestlastele, kes venestuse ajal oma tahte ja aadete eiramist on omal nahal kibedasti tunda saanud. Kasvatuses tuleb aga leida õige koostöö kodu ja kooli vahel (op.cit.lk.51, 52).

Reformpedagoogikast mõjutatuna peab P.Pöld vajalikuks arvestada õppe- ja kasvatusstöös õpilaste individuaalseid kalduvusi ja huviseid ning õpetamisel kasutada rohkem õpilaste isetegevust, iseseisvat õppimist.

Õpetajaid ettevalmistavates asutustes on Fr. Herbarti põrandist leidnud käsitlemist ja hindamist tema kasvatava õpetuse põhimõtte ja veel rohkem õppetunni formaalastmed. Tema filosoofilistel vaadetel ja kõlblusõpetusel ei ole olnud vähegi ulatuslikumat mõju ega ole olnud ka aktiivse arutluse aineks vastavates õpikutes ja pedagoogilises ajakirjanduses. Kõlbluse täiuslikkuse ideed, samuti religioosse kasvatuse ideed olid Hesti tolleaegses pedagoogilises mõttes ühel või teisel viisil kuidagi esindatud, kuid ei või kinnitada, et need pärinesid just Herbartilt.

Hesti 1920-1930-ndate silmapaistvam pedagoog ja Hesti kooliõnnetusliikumise juht, Võru Õpetajate Seminari direktor, Hesti Õpetajate Liidu teaduslik sekretär Johannes Kõis (1885-1950) käsitleb ühes oma varasemas töös - "Õpetuse (didaktika) põhiküsimusi" (Võru Õpetajate Seminari Aastaraamat "Teel Töökoolile" III, 1926) Herbarti ja tema järgijate (Ziller, Seyfert, Rein) esitatud õpetuse astmed. Kõis märgib nende astmete loogilist ja psühholoogilist põhjendatust ning nende teatud pedagoogilist väärtust, kuid rõhutab seejuures, et neid skeeme ei saa iga aine käsitlemisel kasutada, ka mitte igas üksikus õppetunnis, nagu seda arvab Herbart. Kõis ütleb, et õpetus ei tohi kunagi tarduda, šablooniks muutuda; just sellist ohtu näeb ta nende formaalastmete jäigast järgimisest. Oma individuaalse tööviisi süsteemis esitab Kõis õpilaste maksimaalsele isetegevusele kohandatud tunni käigu mitmesugused võimalused. Õpetamise kasvatuslikku aspekti, s.h. sotsiaalset kasvatust seostab ta õpilaste isetegevuse ja individuaalse tööviisiga, mis avab tee sotsiaalselt arenenud isiksuse - demokraatliku riigi kodaniku kujunemisele. Muide, J. Kõis õpetas ise seminaris pedagoogikat ja didaktikat ning

juhatas seminaristide pedagoogilist praktikat.

Teise didaktika õpiku (lühikursuse) - "Sissejuhatus didaktikasse" (1930) - avaldas Nestis Tallinna Pedagoogiumi direktor August Kuks (1882-1965), kes seda ainet ka ise luges pedagoogiumis. Arutledes pedagoogika ja didaktika, kasvatus ja õpetuse suhete üle kinnitab autor, et õpetus mõjutab paratamatult iseloomu ja meelsuse kujunemist, rääkimata juba õpetaja isiku mõjust kasvatustegurina. A.Kuks tunnistab, et seda tegi selgeks juba Herbart. Järgnevate didaktika küsimuste käsitlemisel ta enam Herbartil ei peatu, pidades kasvatusliku õpetuse seisukohta ilmselt juba iseendast mõistetavaks. Käsitledes oma pikemas artiklis "Õppetunni normaalne käik" (ajakiri "Nesti Kool" 1939, nr.1) analüüsib A.Kuks Fr.Herbarti õppetunni nelja astet ning võtab need kokku sõnades: vaadelda ja äratada huvi, vaba jutlemise teel uute andmete assotsieerimine varem omandatuga, teha süntees, kokkuvõtte ja siis - iseseisvale tegutsemisele (vaadelda, jutelda, teha kokkuvõtte, te^velda). A.Kuks märgib siinjuures, et Herbart tõstab esiplaanile mõtlemise kultiveerimise, jättes kõrvale õpilase tundeelu. See teeb õppetunni õpilastele igavaks ja ka raskepäraseks. Kõrvutades Fr.Herbarti ja H.Dewey õppetunni astmeid, vaadelnud sekka ka Saksa töökooli teoreetikute (Kerschensteiner, Schreibner, Fischer j.t.) senkohti õppetunni struktuuri kohta, esitab A.Kuks oma seisukoha õppetunni normaalse käigu kohta. See kujutab endast katsed luua mõningat sünteesi Herbarti, Dewey ja Saksa töökooli teoreetikute seisukohtadest. Seejuures rõhutab Kuks õpilaste tööle sõbraliku häälestuse tähtsust, neile isetegevuse ja leidmise-lahendamise rõõmust osasaamis võimaldamist. Vastupidiselt Herbartile on A.Kuks range, üksluise tunniskeemi vastu -

ja nõuab õpilaste soo, vanuse ja ka nende väsimuse astme arvestamist tunnis.

Tartu Õpetajate Seminari õpetaja Mihkel Kampmann (Kampmaa) (1867-1943) kirjutas oma raamatus "Didaktika põhijooned" (1932), et uue aja pedagoogikas on kasvatus ja õpetus teineteisest lahutamatud, et õpetus peab end seadma kasvatusse teenistusse. Ta viitab seejuures Herbartile, kes esmakordselt olevat seesugust õpetuse ja kasvatusse vahet rõhutanud, kui ta lausub: "Ma ei tunnista õpetust, mis ei kasvata". Selles vaimus käsitletakse õpetuse sisemist olemust kogu nimetatud raamatus. Kull ei nõustu Kampmann Herbarti seisukohaga, et õpetus mõjub ainult siis kasvatavalt, kui selle juures õpilase mõistust, intellekti teritatakse, mõtlemisvõimet arendatakse. Selline käsitlus on Kampmanni arvates intellektualism, mis oli aluseks vanale teadmiste - õppekoolile. M.Kampmann peab intellekti arendamise kõrval tähtsaks tahte kasvatamist ja tundeolu arendamist, õpetuse emotsionaalset külge, milles Herbartil on vajakaajamist. M.Kampmann läheb oma õpikus vaikides mööda Herbarti tunni formaalastmetest, kuid kirjeldab lähemalt Saksa töökooli (O.Schreibner) jt.) õppetunni astmeid.

Hestis 1930-ndatel aastatel tunnistas mõjukas kooliühendusliikumine kindlalt kasvatavat õpetust, kuid mitte herbartlikus vaimus. See liikumine, mille eesotsas oli J.Käis, kuulutas, et kasvatus peab arvestama õpilase individuaalsust, soodustama selle kujunemist isiksuseks ning sellisena demokraatliku riigi täisväärtuslikuks kodanikuks, kes tunneb oma kohustusi ühiskonna ees. J.Käis rõhutas, et iseseisvalt mõtlevate ja tegutsevate isiksuste kujundamise teel jõutakse sotsiaalse kasvatuseni, mis on selle didaktilis-metoodilise süsteemi tähtsaim eesmärk. See

toimub nimelt individuaalse ja isetegeva tööviisi kaudu. Nii põlmuvad siin individuaalsuse ja sotsiaalsuse põhimõtted õpetuses ja kasvatuses.

Neil aastail Eesti Vabariigi ametliku kooli õppekavades maidugi rõhutati ühes või teises mõnastuses kasvatustöö tähtsust. 1928.aastal kehtestatud algkoolide õppekavades (koostaja J.Käis) on kirjas, et algkooli esimene tähtsam ülesanne on kasvatus; kogu õpetuse sihiks algkoolis laste kehaline ja vaimline arendamine ja kõlblas täiendamine, püüdes hoida ja arendada lapse väärtuslikke individuaalseid omadusi. Rohutatakse isiksuse arendamist ja kasvatamist, vabariigi teadliku kodaniku, demokraatliku ühiskonna väärtusliku liikme kasvatamist. See seisukoht on kantud reformpedagoogilistest kooliünnenduslikest ideedest; ilmselt ei ulatu siia vahetult Herbarti kasvatava õpetuse ideede mõju.

Kümmeaastat hiljem, peale vabariigis toimunud põhjalike poliitiliste muudatuste kinnitati 1937.aastal uued algkooli õppekavad. Neis seatakse algkooli sihiks õppetöö kaudu lapse vaimse, kõlbelise ja kehalise kasvatamise, et neist kujuneksid kindla iseloomuga ja teadlikud isiksused, rahvuslikult meelestatud Eesti Vabariigi kodanikud. Seegi ülesande püstitus oli vahetult kantud ajavaimust ja ei ole kuigivõrd tagasiviidav Fr.Herbarti ideedele.

Kuidas aga tegelikult koolipraktikas õpetuse ja kasvatuse vahetuse kohtadel välja nägi, seda ei ole nüüd võimalik vähegi täpsemalt nentida. Kuid kooliõnnikelt kostis aegajalt ikka nurisemist nii õppe- kui kasvatustöö kohta koolis.

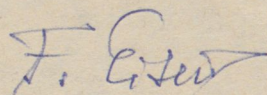
1935-1937.aastatel saenesid teatud ajakirjanduses kurtmised kasvatustöö ebarahuldava olukorra kohta koolides; ametlikest

ringkondadest tehti etteheiteid koolidele, kes liialda-
 aineõpetuse metoodika küsimuste tähtsustamisega ja olevat
 jätand vajaliku tähelepanuta kasvatustöö küsimused, eriti
 kodanikukasvatuse rahvuslik-riiklikus vaimus. Muidugi ei saa
 neid nõudmisi ka nüüd seostada Herbarti õpetuse taaselustami-
 sega, vaid nõudmised kasvasid välja Hestis neil aastail toi-
 munud sotsiaalpoliitilistest muutustest - K.Pätsi juhitud
 autoritaarse riigivalitsemise korra kehtestamine ja uue põhi-
 seaduse vastuvõtmine, milles oli eriline § noorsoo rahvuslik-
 -riiklikus vaimus kasvatamise kohta (§22). Kooliühendusliiku-
 mise ideoloog ja peamine organisator J.Küis näitas oma tolle-
 aegsetes publitsistlikes esinemistes, et kooliühendusliikumine
 on kogu aeg oma õpilaste isetegevuse ja individuaalse töövii-
 siga selles suunas liikunud, et kasvatada iseseisva mõtlemisega
 algatusvõimelisi isiksusi - kodanikke, nagu nõuab nüüd uus
 põhiseadus. Kuid edaspidistes artiklites ja metoodilistes
 juhistes hakkavad ka kooliühendusmeelsed autorid siiski otse-
 sõnu rohkem riigikodaniku kasvatamise ülesannet rõhutama.

Nõukogude Liidus oli kasvatav õpetus koolis kõvasti rõhuta-
 tud. Siin peeti silmas kommunistliku ideelisuse ja nn. nõuko-
 gude patriotismi kasvatamist. Kuid seejuures ei mainitud
 muidugi eeskujuna sakslast Fr. Herbartit.

1982. aastal ilmus ajalehes "Naš Sovremennik" (Nr. 1, 2) Ivan
 Sinitsõni artikkel "Õppimine ja töö", kus ägedalt süüdistati
 Nõukogude pedagoogika teadust ja haridusjuhte herbartiaanluses,
 pelgalt sõnadega kasvatamises ja Makarenko pedagoogilise paran-
 duse hülgamises. ~~Kuid need süüdistused tõrjuti Haridusministeer-
 iumi ja Pedagoogika Akadeemia poolt tagasi.~~ Selle poleemika
 vastukaja ulatus nõrgalt ka Hestisse.

Kokkuvõttes tuleb Fr. Herbarti pedagoogiliste ideede leviku ja nende hinnangu kohta Eestis mainida, et siin ei ole vaidlustatud tema õpetuse ja kasvatuse ühtsuse põhimõtet üldse, ega ole see saanud siin mingiks juhtideeks. Sellist põhimõtet on kooli ajaloos ühe või teise rõhuasetusega ikka kuulutatud. Vastuvaidlemist on küll pälvinud intellektuaalse kasvatuse seadmine keskpunkti ja vaimsele ning emotsionaalsele kasvatusele mitte vajaliku tähelepanu pööramine Herbarti poolt. Tema tunni- struktuur leiab oma loogilisuse ja psühholoogilise aluse poolt hindamist, kuid seda ei või kui ainuõiget skeemi püüda igas aines ja iga tunniteema puhul rakendada.



Ferdinand Eisen